

TXONTAK ETA TXOLARREAK: GOGOETA BAT EREDUZKO PROSA ZIENTIFIKOAREN GAINEAN

Kepa Altonaga.

Zoologia eta Animalia Zelulen Biologia Saila. Zientzia eta Teknologia Fakultatea.

EHU/UPV.

Hiru urratsetan beteko dut komunikazio honen ekarpena. Lehenengo eta behin, prosa zientifikoaren kanonaz mintzatuko gara, baina ez ikuspegi teoriko batetik abiatuta, benetako adibideetan oinarrituta baino. Hainbat argibide lortuko ditugu era horretara. Bigarren urrats batean euskararen baratzera ekarriko dugu autua, eta hor ere zenbait adibide azalduko ditugu kanonaz eta kanonetik urruntzeaz. Azkenik, hirugarren urrats batean eztabaida planteatuko dugu, eztabaida esplizitua. Hau da, fakultateetako karraju eta korridoreetatik mahai gainera eraman behar da kontua, ezin da-eta hizkuntza-politika unilateralki markatu, edo bai?

1.- TXONTAK ETA TXOLARREAK: HIZKERA ZIENTIFIKOAREN KANONAZ

Abiapuntuan Stephen Jay Gouldi irakurritako iritzi bat aldatuko dut hona, alegia, “saiakera zientifikoa literatur generoa da, tipia, baina zahar eta ohoragarria”¹ (Gould 1995: xii). Ez da lehen aldia esaldi horretaz baliatu izan naizela euskarazko prosa zientifikoari buruzko gogoetei hasiera emateko. Izatez hirugarrena da. Eta aurreko biak gogorarazi gura ditut, ze, gaurkoan aipatuko ditudan hainbat kontuk aurreko horietan dituzte oinarriak eta osagarriak. Lehenengoa, “Saiakera zientifikoa idazteko abiapuntu bat” (Altonaga 2002), eta, “Adostutako eredu baten bila (edo *amaigabeko eztabaida aspergarria* gainditu guran)” (Altonaga 2005) bigarrena. Nolanahi, Stephen Jay Goulden arrastoan joango naiz, eta zientzia-idazle handi horrek hain maite zuen Darwin hartuko dut adibide.

¹ “...the little, but old and honorable, literary genre of the scientific essay”.

Denok ezagutzen dugu Darwin gainez gain bada ere. Eta besteak beste, denok daukagu haren bost urteko periploaren berri, Beagle itsasontziarekin. Izatez, Hegoamerikako kostaldea kartografiatzen aritu ziren gehien bat, baina, mitiko bihurtu da Galapago irletako egotaldi laburra. Esaterako oso ospetsua da Charles irlako kartzelako zuzendariaren episodioa. Bai, Darwini esan ziola dortokaren oskola ikusitakoan bazekiela dortoka konkretu hori zein irlatakoa zen. Bide batez esateko, eta ura gure errotarantz bideratuz, aipatu egingo dut Charles irla horrek bazuela beste izen bat, Floreana, eta izan ere, irla horrek jabe euskalduna izan zuela, Leon Uthurburu, eta berorrek, hil zenean, Barkoxeko herriari jarauntsi ziola. Bide batez esateko ere, Floreana irla horretan gaur egun ez da dortokarik gelditzen.

Kontua da harrigarria egin zitzaidala Darwinen bidaiaren liburua irakurtzea (Darwin 1839a). Darwinena ez zen izan gainerako bidaien modukoa, inoiz azpimarratu denez. Edozelan ere, nik neuk puntu bakarra ekarriko dut hona. Hain zuzen, Galapago irletako fauna deskribatzen ari dela, eta bertan aurkituriko hegaztiak zehazki zerrendatzen ari dela, zera irakurri nuen gaztelaniazko itzulpenean:

[...] Los otros pájaros terrestres forman un grupo muy especial de gorriones que se parecen entre sí por la conformación de los picos, por la cola corta, la forma del cuerpo y del plumaje. Hay trece especies que... (Darwin 1839a: 188).

Eta lerro batzuk geroago: “pero todas las otras especies de este grupo de gorriones...” (Darwin 1839a: 189).

Utz dezagun aparte horko “pájaros terrestres” hori, izatez, “aves terrestres” izan beharko litzatekeela. Baina hor “gorriones” irakurtzea guztiz irrigarria suertatu zitzaidan lehendabizikoan, eta bigarrenez ere topo egin nuenean “gorriones” horrekin, ezin sinetsizkoa begitandu zitzaidan.

Zergatik sinestezin? Bada, karrera osoan zehar behin eta berriro errepikatu zitzaigulako, Galapago irletan Darwinek “pinzones” aurkitu zituela, ez “gorriones”, berriro diotsuet, “pinzones”, ezen ez “gorriones”.

Kontuak badu bere transzendentzia, zeren-eta, omen, Galapago irletako txori-aldra horrek ulertarazi baitzion Darwini eboluzioaren zer-nolakoa. Hau da, Damaskorako bidean San Pauloren antzera, Darwinek Galapago irletan ikusi zuen argia, edo, hobeto, delako txori horiek ikusi zituen, eta eboluzioaren egiaz kargutu ei zen. Eta izan ere, hain munta handikoa izan zen behaketa hori, gerora biologoen artean “pinzones de Darwin” esango zitzaiela Galapago irletako txori erabakigarri haiei.

Ez dago esan beharrik, biologia-ikasketak egitean guk geuk ere makina bat biderrez egin genuen topo zorioneko txoritxo horiekaz, beti ere, hori bai, “pinzones” edo “pinzones de Darwin” gisa aurkezten zizkigutelarik. Alegia, giro akademikoan “pinzones” zen gaztelaniazko denominazio kanonikoa.

Alabaina, erdaraz ikasitako “pinzones” hori, Charles Darwinek berak zelan izendatu zuen? Jatorrizko testuan arakatuz gero, “finches” eta “finches” aurkituko dugu:

The remaining land-birds form a most singular group of *finches*, related to each other in the structure of their beaks, short tails, form of body and plumage: there are thirteen species, which ... [...] ...but all the other species of this group of *finches*... (Darwin 1839b)

Webster hiztegian bilatuz (Webster 1983), “finch” delako hori txori kantari txikia dela jakingo dugu, Fringillidae familiakoa, beste hainbat txori-espezie diren bezala, hala nola “sparrow” delakoa². Eta datuok zehatz-mehatz lotuz, Morrisek (1998) esango digu “finch” *txonta* dela, eta bai “sparrow” *txolarrea* dela.

Hau da, jatorrizkoan “finch” egon den tokian gaztelaniazko kanonerako “pinzón” izan da ohiko ordaina. Hortik dator guk fakultatean-eta erdaraz beti “pinzones de Darwin” entzutea, eta aitzitik “gorriones” hain sinsorgo iruditzea, azken batean, *Darwinen txontak* hobestea eta *txolarreak* baztertzea. Jakina, kontuaren azalpenean urrunago joan gintezke, baina hementxe utziko dugu txonta eta txolarren adibidea, larregi ez luzatzeko.

² **Finch**, *n.* [ME. *finch*, *fynch*; AS. *finc*, a finch.] any of a large group of small singing birds forming the family Fringillidae, which includes the bunting, canary, cardinal, sparrow, etc. It is often used in compounds to form the names of various fringillinae birds; as, bull *finch*, pine *finch*, gold *finch*, chaf *finch*, etc.

Esparru teknikoetatik aldenduta ere igar daiteke batzuetan kanon baten garrantzia. Darwinen bidaiarekin bezala, beste bidaia literario batean murgildu nintzen aspaldi, Marcel Prousten *En busca del tiempo perdidon* barrena, batez ere ea madalenaren ipuina benetakoa zen egiaztatzeko. Irakurketa horretan aurrera noala, halako batean, bigarren tomoan, nire belarrietarako oso-oso estridentea suertatu zen kanon-urraketa batekin egin nuen topo. Alegia, Prousten digresio luuuze baten barruan, kontatzen ari zena argitu aldera, Proustek simil botaniko batera jo zuen:

[...] Hasta mentalmente dependemos de las leyes naturales mucho más de lo que nos figuramos, y nuestra alma posee por anticipado, como una criptógama o gramínea determinada, las particularidades que se nos antojan escogidas por nosotros [...]. Y puede ser que [...] tanto las ideas de que vivimos como la enfermedad de la que morimos nos vengan de familia, como a las plantas amariposadas la forma de su simiente. (Proust 1919a: 529)

Egia esateko, “criptógama” eta “gramínea” irakurri ostean, “planta amariposada” zen, hor, gutxien espero nuena. Jakina, kanonak aurreko adibide teknikoan “pinzones” eskatzen zuen gisa berean, oraingo honetan “plantas amariposadas” barik “papillonáceas” da hor agertu beharreko berba.

Kontua ez da nik neuk horrela deritzodala, kontua da kanonak berak dakarrela berez hor “papillonácea” jartzea, eta, zer esanik ez, Marcel Proustek bazekien hori, eta Proustek *papillonacées*³ idatzi zuen jatorrizkoan (Proust 1919b). Hau da, gaztelaniazko itzulpenean harrapatutako kanon-urraketa ez dago jatorrizkoan. Urraketa horren zergatikoa, beharbada, Consuelo Berges itzultzailearen hitzotan atzemango dugu:

Declaro, pues, valientemente y sea lo que Dios quiera, que en mi traducción –en ésta y en todas– he perseguido la belleza, la belleza li-te-ra-ria de

³ [...] Même mentalement, nous dépendons des lois naturelles beaucoup plus que nous ne croyons et notre esprit possède d'avance comme certain cryptogame, comme telle graminée, les particularités que nous croyons choisir. [...] Et peut-être, alors que les unes nous paraissent le résultat d'une délibération, les autres d'une imprudence dans notre hygiène, tenons-nous de notre famille, comme les *papillonacées* la forme de leur graine, aussi bien les idées dont nous vivons que la maladie dont nous mourrons.

mi idioma castellano. Para lo cual, inevitablemente, obviamente, he tenido que dejar a los franceses la belleza del idioma francés. (Berges 1974: 48)

Eta bestetzuotan:

[...] traducir bien no es [...] yuxtaponer sobre las palabras extranjeras, y en su mismo orden, unas palabras nuestras que los diccionarios dan como equivalentes, y ya está. (Berges 1974: 44)

Edo beste era batera adierazita, itzultzaileak, azken batean, ez du jatorrizkoa itzuli, aitzitik, ahalegindu egin da itzulpena ematen ustez Proustek berak gaztelaniaz idatziko zukeen bezala. Eta, jakina, itzultzailearen begietan “papillonáceas” frantseskada arbuiagarria zelarik, “plantas amariposadas” horrek habi beroa egin zuen gaztelaniazko bertsioan. Kontua da, baina, Proustek teknolektora jo zuela, eta frantsesez bezala gaztelaniak ere “papillonáceas” beharko lukeela kanona betetzekotan.

Xehetasun txiki bat erantsi beharrea nago. Consuelo Bergesek *En busca del tiempo perdidoren* lau tomo itzuli bazituen ere, gure adibiderako erabili dugun pasartea bigarren liburukoa izan da, hau da, Pedro Salinasen eskutikoa izan da, eta ez Bergesena. Ez dut uste, alabaina, horrek indar handirik kentzen dionik erabili dudan planteamentuari.

Esan gabe doa, jarrera horrek makina bat desmasia ekar ditzake. Esate baterako, Lewis Carrollen *Aliceren abenturak lurralde miresgarrian* liburu ospetsuaren asturierazko bertsioan kroketean barik boloetara jokatzen dute protagonistek: jatorrizkoan zortzigarren kapitulua “erreginaren krocket-zelaian” gertatzen bada ere, asturierazko itzultzaileak nahiago izan du erreginaren *bolatokian* kokatzea, eta hori dela-eta zenbait egokitzapen sartu behar izan ditu. Ohar batean adierazten du aldaketa liburu-amaieran:

Nel textu inglés, la reina y los sos convidaos xueguen al *croquet*. El fechu de traducir la partida de croquet por una partida de bolos nun afecta gran cosa al textu. (Carroll 1865: 138)

Ez noa eztabaidatzera norainoko garrantzia duen aldaketa horrek, baina, nire iritzian ez da gauza bera ingelesezko jatorrizkoan aurkitzea hain aristokratikoa den kroketa, eta itzulpenean abarkadunen edozein joko. Nolanahi, asturierazko edizioaren atzeko azalean ondokoa irakur daiteke besteak beste: “La versión de Xilberto Llano nun quier ser una mera traducción literal, polo que tien siempre presentes el contextu y la clave d’humor asturianos”. Nahikoa esanguratsu iruditzen zait.

2.- KANONA EUSKARAZKO PROSA ZIENTIFIKOAN

Euskararen alorrera pasatzeko ere, Charles Darwinen liburu bat erabiliko dugu, *Espezieen jatorria*, hain zuzen ere (1859). Klasiko horren euskal itzulpenean ere badago zer-aipatu franko hemen darabilgun ikuspegitik, baina bizpahiru oharretara mugatuko dugu oraingo hau. Esaterako, Darwinen txontak, zorionez, txontak dira euskal bertsoan, eta, kasurako, hautespen naturalari hautespen natural esaten zaio. Baina, bestalde, “struggle for life” klixex famatuaren ordean, ez duzu kanonikoa den “bizitzagatik burruka” aurkituko, beste ordain bat baino.

Euskararen alorrean gaudelarik, aipamen txiki bat egin gura diot Primo Leviren (1975) *Sistema Periodikoa* liburu atseginari, gogorarazteko “Saiakera zientifikoa idazteko abiapuntu bat” (Altonaga 2002) hitzaldian azpimarratu nuela kanonaren garrantzia, eta hain zuzen adibide horretaz baliatu izan nintzela erakusteko prosa zientifikoaren kanona ezinbestekoa dela, bai prosa zientifikoa idazteko, jakina, eta bai, halaber, idazlan literarioetarako. Izan ere, *Sistema Periodikoa* horretan Primo Levik bere bizitzagaz batera kimikarien jardunbidea kontatu nahi du, eta, zer esanik ez, sarritan kimikarien txostenetako hizkeraz baliatzen da narrazioan zehar. Areago, ematen du irakurle ideal gisara kimikari bat begietaratu duela.

Ba, hala eta guztiz ere, euskarazko bertsoan kimikarien hizkera kanonikoa oso oso nekez ezagutuko dugu orrialdeak irakurri ahala (Altonaga 2002: 148). Alde horretatik, euskarazko *Sistema Periodikoa* nahikoa irreal gelditzen da. Euskal kimikarien prosaren fisionomiatik aldentzeak sinesgarritasuna lapurtu dio euskarazko itzulpenari, eta zientzietako irakurleak irrealtasuna edota demaseko urruntasuna aurkitzen dio.

Hona ekarri gura dudan hurrengo adibidea François Jacob-en *Sagua, eulia eta gizakia da* (Jacob 1997a), ZIO bilduma barruan Juan Garziak euskaratu duena. Asko poztu nintzen jakitean bilduma horren barruko bigarren titulua François Jacob-ena zela. Izatez, irakurriak eta disfrutatuak nituen askoz lehenagotik bai *La lógica de lo viviente* (Jacob 1970) eta bai *El juego de lo posible* ere (Jacob 1981), eta hain interesgarri suertatu zitzaizkidan, nire artikuluko baterako abiapuntu eta iturri bibliografiko nagusi izan zirela (Altonaga 1984).

Hortaz, gogo handiz koiu nuen liburua, François Jacobekin une atseginak bizitzeko esperantzarekin. Banuen ere itzulpena kuxkuxeatzeko gura. *A posteriori* esango dut, itzulpenaren bitxiak behin eta berriro desbideratu du nire arreta, liburuaren mamiaren kalte.

Eta hori zergatik? Ba kontu batzuk egon direlako, orrialde batean bai eta hurrengoan ere bai agertu izan direnak atergabe, nire ustez itzulpena lorrindu egin dutenak. Lau ataletan sailkatu ditut.

Badago lehen arazo bat lexikoarekin zerikusia duena. Ikus dezagun.

Makina bat hitz aurkituko dituzue indarrean dabilen kanonarekin bat ez datozenak. Esate baterako, *ondoretasuna*. Jakina, ezinbestekoa da “herentzia” agertzea liburu batean, genetika, ingeniari-tza genetikoa edota klonazioa direnean gai nagusi. Alabaina, ZIO bildumako bertsioan “herentzia” ez duzu behin ere topatuko, zeren “ondoretasun” delakoak ordeztu baitu erabat, hau da, ezabatu egin du.

Nola liteke hori? Egin dezagun azterketa arin bat. Orotariko hiztegiak badakartza biak, bai “ondoretasun” (Mitxelena 2001: 350) eta bai “herentzia” ere (Mitxelena 1992: 17). Hiztegi Batuak ere “herentzia” onartuta dauka⁴. Ikus dezagun orain Zientzia eta Teknologiaren Corpusak zer dioskun: “ondoretasun” behin ere ez da erabili⁵ eta argi

⁴ <http://www.euskaltzaindia.net/hiztegibatua/bilatu.asp?sarrera=herentzia&x=16&y=14>

⁵ <http://www.ztcorpua.net/cgi-bin/kontsulta.py>

dago kanonikoa “herentzia” dela⁶, berrehun eta hirurogeita sei agerpenekin, eurotariko berrehun eta hoge “biziaren zientziak” alorrean.

Nola liteke, orduan, ba, eredugarritzat jotzea ondoretasun? Lan-hipotesi modura aipatuko dut: badirudi Zehazki hiztegia erabiltzeak (Sarasola 2005) baduela zerikusirik erabaki horrekin. Bai, baldin eta bazoaz horko “herencia” sarrerara, zera aurkituko duzu guri dagokigula: “3 BIOL ondoretasun: *la herencia genética*, ondoretasun genetikoak” (Sarasola 2005: 456).

“Nukleo” da lexiko kanonikoaren ordezenaren beste biktima bat. Datu sumario batzuk arin aurkeztuz, aipatuko dugu Hiztegi Batuak jasota duela “nukleo”⁷ eta Zientzia eta Teknologiaren Corpusean⁸ 1380 aipu dituela, “biziaren zientziak” alorrean 624. Zer esanik ez, “gune” ere topatuko duzu datu-banku horretan⁹, hain zuzen 1921 aipu eta horietariko 795 natur zientzietakoak, baina banan-banan arakatzuz gero, argi ikusiko dugu zelularen egitura jakin hori izendatzeko izan beharrean, “zona” edo “alde” esangurarekin datoz jasotako adibide guztiak.

Kasu horretan ere, badirudi, Zehazki hiztegia begiratzeak argitu diezaigukeela aukera lexikal horren zergatikoa, izan ere, “núcleo” begiratzuz, “5 (*de célula*) nukleo, gune” aurkituko duzu (Sarasola 2005: 618).

Ikus dezagun hirugarren adibide bat. Hobatsi den “eragin-truke” delakoak ez du inolako agerpenik, ez Mitxelenarenean, ez Hiztegi Batuan eta ezta ere Zientzia eta Teknologiaren Corpusean. Oстера, “elkarrekintza” berbaren kasuan, Mitxelenarenak eta Hiztegi Batuak jaso ez arren, Zientzia eta Teknologiaren Corpusean¹⁰ 515 aipu agertzen dira denetara, eta eurotariko 121 natur zientzietan. Eta berriro ere, Zehazki hiztegiak badakar itzulpenerako erabili den “eragin-truke” ezezagun hori (Sarasola 2005: 502).

⁶ <http://www.ztcorpUSA.net/cgi-bin/kontsulta.py>

⁷ <http://www.euskaltzaindia.net/hiztegibatua/bilatu.asp?sarrera=nukleo&x=18&y=14>

⁸ <http://www.ztcorpUSA.net/cgi-bin/kontsulta.py>

⁹ <http://www.ztcorpUSA.net/cgi-bin/kontsulta.py>

¹⁰ <http://www.ztcorpUSA.net/cgi-bin/kontsulta.py>

Kontua ilustratzeko hemen hiru adibide besterik erakutsi ez baditugu ere, makina bat dira era horretara baztertutako termino kanonikoak: andui, unizelular, multizelular, ftohartzaile, oreka taiduna, sentimen, kultibo, itu, DNA, RNA, eukarioto, irradiazio...

Hau da, datuotan erreparatuta oker egoteko beldur handi barik esan daiteke hor garbiketa-lan planifikatu bat egon dela.

Badago, bestalde, bigarren arazo orokor bat, *Sagua, eulia eta gizakia* liburuan alderik alde hegaldatzen dena, eta da marraren erabilera. Denok ezagutzen dugu norainoko gaitasun desanbiguatzailea duen marrak eta zelako laguntzaile ona izaten den. Aspaldi baten aita Villasanteri irakurritako adibidea ezin argiagoa zen hori ulertarazteko: jakina, ez dira gauza bera “emakume sendagilea” eta “emakume-sendagilea”. Alabaina, marraren eraginkortasun desanbiguatzailea maximoa izan dadin, marraren erabilerak guztiz koherentea izan behar du idazlanean zehar, bestela irakurleak ez du jakingo zehatz-mehatz zein terreno zapaltzen ari den. Alde horretatik, liburuak ez du irakurketa sosegatua errazten, zeren-eta, marraren faltaz behin baino gehiagotan atzera itzuli behar izan duzunez benetako esanguraz jabetzeko, hirugarrenetik aurrera prebentzioz beterik segituko baituzu.

Besteak beste, adibide-sorta bi erakutsiko ditut, *Sagua, eulia eta gizakia* liburuan han-hemenka hainbatetan aurkitutako kasuokin osotuak:

Gene-adierazpen	Gene mota
Gene-bilduma	
Gene-bloke	
Gene-egitura	
Gene-familia	
Gene-funts	
Gene-mutazio	
Gene segmentu	
Gene multzo	
Gene sorta	
Gene sail	

Zutabe biok ikusita nekez asmatuko dugu zergatik batzuek marra merezi duten eta besteok ez. Askoz nabarmenago suertatzen da asistematizazio hori lerro berean elkarren ondoan posibilitate biak doazenean:

...eragiketa-modulu konplexuak determinatzen dituzten gene segmentuak edo gene-blokeak... (Jacob 1997a: 112-113)

Ba al dago araurik? Zein da araua?

Anabasa bera erakutsiko digu beste adibide-sorta honek:

ADN puska

ADN sekuentzia (161)

ADN-sekuentzia (131, 136)

ADN molekula

ADN kantitate

ADN zati

ADN segmentu

ADN-eskualde

ADN-zunda

edota beste pare honek:

Entzefalizazio-urratsa (Jacob 1997a: 183)

Irudimen fasea (Jacob 1997a: 185)

Areago, konposizio arruntetik haratagoko kasuistikan nahasketa handiagoa da: batetik marrarekin idatzita ikusi ditugu esaterako “prototipo-organismo” (127), edo “xede-gene” (63; = itu genea) edota “probeta-haurra” (96); bestetik, marrarik gabe, “eredu segmentu” (62), “fago sistema” (187), “HOM gene” (61), edota “*in vitro* ernalkuntza” (96) ; eta bai ikusi dugu ere eskumako hedapena “sagu inude” (95). Zein ote da, ba, segitu beharreko eredua?

Hirugarren atalera pasatuta, oso nabarmena da euskal itzulpena joera garbizaleegikoa dela sarri askotan. Batzuetan bide teutonizatzailetik (Altonaga 2002: 143; 2005: 79) jotzen du: “bat-

etortze” (171; konbergentzia), “bat-egite” (55; fusioa), “gogo-sua” (83; entusiasmoa), “gogoberotasuna” (52; entusiasmoa), “erronka-jotze” (93; probokazioa), “barne-herstura” (168; antsietatea), “sexugabe” (30; asexuala), “sexu bidezko” (30; sexual), “berdin-peto” (12, 60, 107, 110, 127, 137...; identikoa), “peto-peto” (38, 106, 144, 185...; edozertarako komodin inespezifikoa), “petotasuna” (167; fidelitatea) eta beste hamaika, testu osoan zehar barreiatuta daudenak.

Beste askotan eta askotan perifrasi esplikatiboez baliatzen da, eta era horretara iskin egiten die makina bat berba antipatikori. Hiruzpalau adibide:

Berdinik gabekoa (107): unikoa

Giza adimenaren irismenean dauden (167): inteligiblea

Batek berezko duen izamolde berezi (106): idiosinkratikoa

Ia ukiezin diren (109): intangiblea

Dena dela, beharbada, laugarren puntua da ilustratzeko zailena gertatzen dena, eta da itzulpenerako erabili den sintaxi-moldea. Izan ere, nabarmen urruntzen da jatorrizko testutik behin eta berriro, eta urrundu larregi gainera. Adibide simple bi. Lehenengoa:

Belaunaldi batzuen buruan, argiztapena eta perspektiba, espresioa eta sakontasuna asmatzearen ondorioz, horra margolaritzaren funtzioa bera aldatu. (Jacob 1997a: 166)

Bada, baliabide estilistiko bat erabiltzearen, irakurleari ostu egin zaio informazioa:

En quelques générations, avec l’invention de l’éclairage et de la perspective, de l’expression et de la profondeur, l’Europe modifie la fonction même de la peinture. (Jacob 1997b: 185)

Euskal irakurleak ez du jakingo Europa dela margolaritzaren funtzioa aldatu zuena. Ez da horrelakorik gertatuko gaztelaniaz irakurriz gero:

En unas cuantas generaciones, con la invención del claroscuro y de la perspectiva, de la expresión y de la profundidad, Europa modifica la función misma de la pintura. (Jacob 1997c: 164)

Ingelesez irakurrita ere, jakina, hor aurkituko duzu Europa izan zela margolaritzaren funtzioa eraldatu zuena:

In a few generations, with the invention of light and perspective, of expression and depth, Europe modified the very function of painting. (Jacob 1997d: 128)

Eta hauxe da hona ekarriko dugun bigarren adibidea:

Teoria kuantikoak eta erlatibitatearen teoriak, beren ondorioekin, muturrez mutur jotzen dute denboraz eta espazioaz dugun sen berezkoarekin. (Jacob 1997a: 100-101)

Lehen adibidean bezala, baliabide estilistiko batekin ordaindu da kasu honetan erlatibozko esaldi bat, eta, ondorioz, aldatuta dago jatorrizkoak dioskuna:

La théorie quantique et la théorie de la relativité conduisent à des conclusions qui défient le sens intuitif que nous avons du temps et de l'espace. (Jacob 1997b: 110)

Hau da, konklusioak dira desafio egiten dutenak, eta ez teoriak eurak, euskarazkoan adierazi zaigunez –parte utzita zer ote den “sen berezkoa” (= “sens intuitif “?”)–. Gaztelaniaz ere jatorrizkoaren erlatibozkoa mantendu da, eta, beraz, esangura bera ere gorde da:

La teoría cuántica y la teoría de la relatividad conducen a conclusiones que desafían el sentido intuitivo que tenemos del tiempo y del espacio. (Jacob 1997c: 98)

Eta ingelesez beste horrenbeste:

Quantum theory and the theory of relativity lead to conclusions that contradict our intuitive sense of time and space. (Jacob 1997d: 74)

Jakina, esaldi meheko birekin hemen erakusten ahalegindu naizena askoz korapilotsuagoa suertatzen da *Sagua, eulia eta gizakia* liburuaren testuan zehar. Kontua da, nire ustez, sarri askotan, sarriegitan, demaseko urruntasuna dagoela jatorrizkoaren eta euskarazko bertsioaren artean. Badirudi euskararen ederra erakustea izan dela helburu nagusia itzulpenean eta alboratu egin dela jatorrizkoaren eta euskal bertsioaren arteko itzulgarritasuna. Hau da, euskarazkotik abiatuta

ezinezkoa da asmatzea hor frantsesez zer dagoen. Ez da aintzat hartu euskal bertsoaren homologagarritasuna (Txurruka 2005).

François Jacoben *La Souris, la Mouche et l'Homme*ren eta Juan Garziaren *Sagua, eulia eta gizakiaren* arteko uruntasuna dela-eta, nire ustez pertinentea litzateke Juan Garziaren berba batzuk hona aldatzea:

Dударик gabe, ahalik eta itzulpenik literalena egitea eskatzen du horrelako testu batek, jatorrizkoak dioen huraxe eta ez besterik uler dezan irakurle eta erabiltzaileak. Baina, literaltasun hori erdietsi nahian, gure ahaleginik handiena ez da izan hitza hitzarekin ordaintzea; formari leial izatea baino gehiago, zentzuari leial izatea bilatu dugu. Hitzen gehiegizko morrontzan erori gabe, ideiak doi eta argi eman. (Garzia 2007: 81)

Niri, hitzok lehen aldiz irakurri nituenean, gorago aipatu dugun Consuelo Bergesen itzulpen-filosofia gogorarazi zidaten. Uste dut itzulpen erabat idiosinkratikoa egin digula Juan Garziak. Areago, nire inpresioa da, neurri batean hemen ez dagoela itzulpenik, baizik eta, birkreazio bat, izan ere, ematen du itzultzen barik ahalegindu dela euskaraz sortzen, alegia, idazten François Jacobek euskaraz idatziko zukeen era berean-edo.

Kontua da ezagutzen ditudan biologo euskaldunek ez luketela testu hori era horretara idatziko: ez lukete sintaxi hori erabiliko eta ez lexiko tekniko hori ere. Narrasago egingo luketeela? Bai beharbada, baina homologagarriago ere ezelako duda barik. Esanak esan, ondorio bat: nire ustez, oso zalantzazkoa da *Sagua, eulia eta gizakiaren* eredugarritasuna euskarazko prosa zientifikoaren ikuspegitik.

Labur esateko, nire iritziz Arantzazuko Biltzarretan Mitxelenak aspaldian markaturiko bidetik joan beharko litzateke horrelako itzulpen bat:

7. Egungo prosa, gaiak bereizten ez duenean, ez da hizkuntza batekoa edo batena, nazio-artekoa baizik: B.L. Whorf-ek “standard average European” deitu zuena. Euskal-idazlerik gehienek ere ez dute bestela jokatu. Ezin bazter eta arbuia dezakegu zor diegun hizkuntzaren lantzea, beti irabazle izan ez bagera ere.

8. “Euskal-usaia”, “euskal-kutsua” deritzatena ongi dago, noski, euskal-gaiak darabiltzagunean, Euskal-herriko mendi-giroa irakurleari sumarazi nahi diogunean. Hortik

kanpora, ordea, badirudi ur garbiaren pare behar duela izan behar bezalako prosak: inongo usairik, kolorerik eta zaporerik gabea. Euskal-kutsua badario, barren-muinetarik dario, ez axaleko edergarrietarik. (Mitxelena 1968: 219)

Hau da, Europako hizkuntza guztiek, euskara barne, ba omen dute gauzak adierazteko modu bakarra –“standard average European” delako hori –. Beraz, bada garaia, uste dut, hori aintzat hartzeko eta orain berrogei urteko eztabaida behingoz gainditzeko. Ez dezagun ahaztu, Mitxelenak orduan azaldu zuenez, “latinaren, eta erabat sortaldeko hizkuntzen, kutsua geure bekokian daramagu[la]. Aitor dezagun, onhar dezagun, eta goazen aurrera bide horretatik” (Ikusi aita Villasanteren –1988: 141-154 – “Prosazko tradizio sendo bat osatu beharra” argibide gehiagorako).

3.- KANONA ETA EREDUZKO EUSKARA EHU-KO PLAN GIDARIAN

Eta azkenik, hirugarren urratsa. Honaino iritsita eztabaida planteatu gura dut.

Badakigu. Baten batzuek deliberatu dute oso narrasa dela daukagun kanona, Leioako euskalkia, eta euskarak bestelako *tornuia* merezi duela. Ildo horretatik, ereduazko prosa bat ondu nahian-edo dabilta, eta besteak beste Euskara-Zerbitzuan aurkitu dute eragin dezenteko plataforma bat.

Kontua da Juan Garziak *Sistema Periodikoa* kaleratu zuenean, hor zelan edo halan itzultzaile pribatu baten lana daukagula, eta, iritziak iritzi, ezin dugu iruzkin kritiko batzuk egitetik harantzago joan. Aitzitik, erabat bestelakoa da Juan Garziaren *Sagua, eulia eta gizakia* baldin eta ZIO bilduma baitan badoa, eta, areago, baldin eta Euskal Herriko Unibertsitatearen hizkuntza-politika markatu nahi badu.

Nire argudiaketan inguru-minguruka ez ibiltzeko, hari nagusitik larregi ez urruntzeko, eta eztabaida ondo zentratzeko, gorago aipatu dudan Juan Garziaren artikulua arrastoan joango naiz, eta horko esaldi argigarri askoren artetik, hemen daroagun auturako nire ustez esanguratsu diratekeen bizpahiru aldatuko ditut hona, kontestutik kanpo erabili arren artikuluan bildu dena ahalik eta zintzoen islatzeko. Hortaz, hiru puntu eztabaidagarri aipatu nahi ditut.

Lehen esaldi bat:

Okerreko bidean setatzea litzateke orain zinezko errua, bide horren desegokitasunaz eta kalteez jabetu garelarik (Garzia 2007: 75).

Nire irakurketan, labur esateko eta bestelako komentariotan endredatu barik, orain arteko kanona okerreko bidetik joan dela diosku, eta bai desegoki eta bai, areago, kaltegarria izan dela ere. Neuk jakin gurako nuke zeintzu iturritan oinarritu den, hori peto-peto esateko. Non daude eta nortzuek eginak dira hain arbuio erabateko eta biribila bermatzen duten azterketak?

Nolanahi, ez dago ezer salbatzekorik naufragio orokor horretan? Bada, frogatu gabeko uste hori errekurrentea da artikulu horretan (76, 77, 78, 80, 81 orr.). Hain erraz ahaztu al daiteke daukagun kanona izan dela, prosa zientifikoa idazteko bizi izan dugun eredu-gabezia historikoa gaindituz, joan den mendearen azken laurdenean plasmatutako hizkera-eredua, alegia, unibertsitate-irakasleek-eta beren lana euskaraz egitean garatu eredua, mundu zientifiko-teknologiko berria zehaztasunez azaltzeko gai izan zena? Zientzia-kontuez euskaraz idaztea, hortaz, ohizko bilakatu zen, ez salbuespen mirezgarria. Ehunka orrialde argitaratu dira urtero, eta horrek euskara-molde jakin bat itxuratu du, ez baitira alferrik joan hogeita hamar urte.

Bigarren esaldi bat:

Martxan jarri zenetik, hori izan du Euskal Herriko Unibertsitateko Euskara Zerbitzuak kezka nagusietariko bat: espezialitate-hizkeretako eredu egokiak bultzatu beharra, eta itzulpen-plangintza ere asmo horretara bideratu beharra. Aurretik azaltzen ahalegindu garen irizpideok aplikatzen saiatu gara [...] (Garzia 2007: 78)

Labur zurrean, lehenagotik egon den kanona gustukua izan ez, bertan behera utzi, eta “eredu egokiak” bultzatu. Baina, nork erabaki du hori? Norekin kontsultatu du? Non eztabaidatu da arazoa? Ez dakigu ezertxo ere horretaz. Niri, egia esateko, batxilergoan irakatsi ziguten “despotismo ilustratua” ekartzen dit gogora.

Dena dela, azalpenaren zatitxo bat, beharbada, bide honetatik doa:

[...] nola lor ditzakegu emaitza hobeak: abiapuntu txar bat zuzentzen ahaleginduz, ala hartatik atzera egin eta berriro abiatuz? (Garzia 2007: 77).

Eta hirugarren esaldi bat:

Jakina, proposaturiko ereduak talkaren bat egin dezakete, inoiz, aurretik zebiltzan moldeekin, eta tirabiratxo edo gaizki-ulerturen bat gerta liteke tarteka, baina, oro har, han-hemenkako desadostasunen bat gorabehera, alorrean alorreko erabiltzaileek, ulertu, partekatu, eta are eskertu egiten dute ahalegina: izan ere, asmo berean gabiltza guztiok, zein bere gaitasun eta ezagueratik, eta espezialista bera dago ongien kokatua testu-eredu egokien premiaz jabetzeko. (Garzia 2007: 78).

Nire pertzepziotik kontua ez da izan hor zirriborratutakoa bezain zerutiarra, baina tira. Edozelan ere, tirabiratxo, gaizki-ulertu eta desadostasun dira horko gako hitzak: zein da bidea horrelakoak ebazteko gertatzen direnean?

Adibide erreal bat. *Fosilen atarian* (Domènech & Martinell 1996) Euskal Herriko Unibertsitateko argitalpen-zerbitzuak kaleratu zuen 2004. urtean. Liburuaren kredituetan irakur daitekeenez, euskal itzulpenaren antolakuntza eta kudeaketa Euskara-Zerbitzuarena izan zen. Ardurak honelaxe banatu ziren: itzultzaileak Miren Arratibel eta Aintzane Atela; begirale teknikoak Estibaliz Apellaniz eta Xabier Murelaga; eta hizkuntza-begiralea Ibon Sarasola.

Liburu horren euskal bertsioan ere, arestian *Sagua, eulia eta gizakiari* egotzi dizkiodan antzeko arazoak aipa ditzakegu. Esaterako, marraren erabilera urria eta asistematikoa. Zoritxarrez, liburu horretan ere arbuia eta ezabatu da lexiko kanonikoa. Adibide negargarri bat: “kuskubidun” ematea (160. orr. eta hurrengoak), kanonikoa den “bibalbio” beharrea. Lehen bezala aipa ditzaket bataren, hain zuzen bibalbioen kanonikotasuna bai datu-bankuetan¹¹ eta bai Hiztegi Batuan¹², eta kontrara kuskubidunaren absentzia erabatekoa, batean¹³ eta bestean¹⁴, edota jo dezaket kuskubidun horren desegokitasun semantikoa frogatzera: molusku bibalbioen maskorra kuskubiduna da bai, molusku gastropodo batzuen edota molusku errostrokonkio fosilen maskorra den bezalaxe, edota brakiopodoen maskorra den bezalaxe, edota krustazeo ostrakodoen maskorra kuskubiduna den bezalaxe. Horiek horrela direlarik, garbi dago, kuskubidun ez da inondik inora egoki bibalbio termino sistematikoa ordeztuko. Bada, hala ere, itzultzaile eta begirale teknikoen iritziaren kontra, bibalbio baztertu eta kuskubidun irentsi beharra egon da liburua argitaratzekotan. Zelan uler daiteke horrelakorik? Nork erabakitzen du?

¹¹ <http://www.ztcorpUSA.net/cgi-bin/kontsulta.py> : bibalbio terminoaren 36 erregistro.

¹² <http://www.euskaltzaindia.net/hiztegibatua/bilatu.asp?sarrera=bibalbio&x=39&y=16>

¹³ <http://www.ztcorpUSA.net/cgi-bin/kontsulta.py> : kuskubidun terminoaren 0 erregistro.

¹⁴ <http://www.euskaltzaindia.net/hiztegibatua/bilatu.asp?sarrera=kuskubidun&x=21&y=17> : kuskubidun ez dago onartuta.

Euskal prosa zientifikoaren garapenean arrotz edota kasurik onenean guztiz periferikoa izan den ikuspegia, nolabait txolarrearen ikuspegia, horixe bera da aspaldi honetan Euskal Herriko Unibertsitatean argitaratzen diren euskarazko idazlanen fisionomia *de facto* markatzen ari dena, txontaren kanona garbiro arbuiauz. Hau da, orain arte soilik kontrajarriak izan diren ikuspegi biok topo egin dute une honetan: oraintsu arte gutxi gorabehera nor bere aldetik ibili dira ikuspegi biok, baina topo eta talka egin dute, bata, UPV/EHUren Euskara-Zerbitzuaz jabetu delarik, besteari bere irizpideak praxian derrigortu gura izan dizkionean. Egoera horrek ezinegon eta haserre franko piztu ditu, baina, itxura batean Euskal Herriko Unibertsitateko Plan Gidariak (Euskara-Errektoreordetza 2007) kontsolidatu egingo du egoera berria, izan ere, bedeinkazioa eman baitio itsu-itsuan txolarrearen ikuspegiari, onartu egiten du-eta “ereduzko” euskara berri horren ondadea, eta era berean txontaren kanona estigmatizatu.

Plan Gidariaren letran *de jure* bilakatu da aspaldi honetan *de facto* gertatu dena:

[...] ardatza nagusia *Zientzia Irakurle Ororentzat (ZIO)* liburu-bilduma izango da. Bildumako liburuetan gaur egungo gai zientifikoak aurkezten dira, zehaztasun zientifikoa eta bizitasun literarioa uztartzen dituen estiloan, eta ereduzkoa izan nahi duen euskarari idatzita. (Euskara-Errektoreordetza 2007: 88)

Uste dut larriegia dela txontaren kanona lurperatzen saiatzea, haren ordez txolarrearena inposatuz. Eztabaida patxadatsua behar da horren gainean. Dagoeneko ezin da saihestu eztabaida esplizitua.

Ondo esandakoak gogoan hartu, eta txarto egon direnak barkatu. Mila esker.

ERREFERENTZIAK:

ALTONAGA, K. (1984): “Biologiako zenbait eredu: artisauarengandik brikolatzailereanaino”, *Elhuyar*, 10, 1, 33-44. Ikus: http://www.elhuyar.com/elhuyar_aldizkaria/pdf/Elhuyar-38-04.pdf

ALTONAGA, K. (2002): “Saiakera zientifikoa idazteko abiapuntu bat”, *Ekaia*, 15, 127-149. Ikus: <http://www.ehu.es/euskara-orria/euskara/publica/ekaia/ekaia15.pdf>

ALTONAGA, K. (2005): “Adostutako eredu baten bila (edo amaigabeko eztabaida aspergarria gainditu guran)”, in TXURRUKA, J. M. & BARRUTIA, E. (argit.): *Euskera zientifiko-teknikoa: normalizaziotik homologaziora*, 55-153. Mendebalde Kultura Elkarte. Ikus:

<http://www.mendebalde.com/modulos/usuariosFtp/conexion/archi141A.pdf>

Ikus baita:

“Zientzia-prosa: hitzartutako eredu baten bila”, in UGARTEBURU, I. & SALABURU, P. (argit.): *Espezialitateko hizkerak eta terminologia II: Euskara estandarra eta espezialitate hizkerak*, 247-275. UPV/EHU. Argitalpen-zerbitzua (2007).

BERGES, C. (1974): “Nota sobre esta edición de *Madame Bovary*”, in FLAUBERT, G.: *Madame Bovary*, 41-49. Alianza Editorial. 493 pp. (1986).

CARROLL, L. (1865): *Alicia nel país de les maravías*. Xilberto Llano trad. Llibros del Pexe. 144 pp. (1989).

DARWIN, C. 1839a. *Viaje de un naturalista alrededor del mundo (tomo II)*. Akal Editor. Madrid. 341 pp. (1983).

DARWIN, C. 1839b. *The Voyage of the Beagle*.

<http://www.zoo.uib.no/classics/darwin/voyage.chap17.txt>

DARWIN, C. (1859): *Espezieen jatorria, hautespen naturalaren bidez*. A. Gabikagogeaskoa itz. Klasikoak. 493 orr. (1994).

DOMÈNECH, R. & J. MARTINELL (1996): *Fosilen atarian*. EHUko argitalpen-zerbitzua. 353 orr. (2004).

EUSKARA ERREKTOREORDETZA (2007): *UPV/EHUko Euskararen Plan Gidaria (2007/08-2011/12)*. Argitalpen-Zerbitzua. 95 orr.

GARZIA GARMENDIA, J. (2007): “Etxea oinarritik hasi beharra: hizkera juridikoa ere euskara da”, in M.J. ARRIETA SAGARNA (koord.): *Hizkuntza, komunikazioaren eta teknologiaren garaian*. 75-83. IVAP/HAEE.

GOULD, S.J. (1995): *Dinosaur in a Haystack. Reflections in Natural History*. Harmony Books, Random House. New York. 480 pp.

JACOB, F. (1970): *La lógica de lo viviente*. Editorial Laia. Barcelona. 352 pp. (1977).

JACOB, F. (1981): *El juego de lo posible*. Editorial Grijalbo. Barcelona. 132 pp. (1982).

JACOB, F. (1997a): *Sagua, eulia eta gizakia*. Juan Garzia Garmendia itz. ZIO bilduma, 2. Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua. 197 orr. (2003).

JACOB, F. (1997b): *La Souris, la Mouche et l'Homme*. Poches Odile Jacob. Paris. 221 pp. (2000).

JACOB, F. (1997c): *El ratón, la mosca y el hombre*. Antoni Martínez Riu itz. Editorial Crítica. 207 pp. (1998).

JACOB, F. (1997d): *Of Flies, Mice and Men*. Giselle Weiss itz. Harvard University Press. 158 pp. (1998).

LEVI, P. (1975): *Sistema periodikoa*. Juan Garzia Garmendia itz. Alberdania, 307 orr. (1998).

MITXELENA, K. (1968): “Joskera”, 218-219, in: *Arantzazuko biltzarrak*. Euskera XIII. Ikus: <ftp://www2.euskaltzaindia.net/euskera/51282.pdf>

- MITXELENA, K. (1992): *Diccionario General Vasco. Orotariko Euskal Hiztegia. VII. Ere-Fa.* Euskaltzaindia. 798 orr.
- MITXELENA, K. (2001): *Diccionario General Vasco. Orotariko Euskal Hiztegia. XIII. Oam-Peb.* Euskaltzaindia. 922 orr.
- MORRIS, M. (1998): *Morris student, euskara-ingelesa ingelesa-euskara.* Klaudio Harluxet Fundazioa & Egunkaria. 1248 orr.
- PROUST, M. (1919a): *En busca del tiempo perdido. 2. A la sombra de las muchachas en flor.* Pedro Salinas trad. Alianza Editorial. 596 pp. (1982).
- PROUST, M. (1919b): *À l'ombre des jeunes filles en fleur.*
<http://ebooks.adelaide.edu.au/p/proust/marcel/p96o/volume3.html>
- SARASOLA, I. (2005): *Zehazki Gaztelania-Euskara Hiztegia Diccionario Castellano-Euskera.* Alberdania. Fundación BBVA. 939 pp.
- TXURRUKA, J.M. (2005): “Euskal hizkera zientifiko-tekniko homologatuaren premia”, in TXURRUKA, J. M. & BARRUTIA, E. (argit.): *Euskera zientifiko-teknikoa: normalizaziotik homologaziora,* 189-293. Mendebalde Kultura Elkarte. Ikus: <http://www.mendebalde.com/modulos/usuariosFtp/conexion/archi143A.pdf>
- VILLASANTE, L. (1988): “Prosazko tradizio sendo bat osatu beharra”, 141-154 in: *Euskararen auziaz.* Gráficas Lizarra. 265 orr.
- Webster's New Universal Unabridged Dictionary.* (1983) Deluxe Second Edition. Riverside, New Jersey, U.S.A. Simon & Schuster. 2347 pp.